

Haridusreisid reformatsioonist valgustusajastuni

Arvo Tering. Eesti-, liivi- ja kuramaalased
Euroopa ülikoolides 1561–1798. Eesti
Ajalooarhiiv, Tartu, 2008. 831 lk.

Minu laual on aastakümnete-pikkuse teadusliku suurtöö tulemus: monumentaalne uurimus Baltimaade haritlaskonna kujunemise taustast. Selle teemaga on mul endal olnud tugev isiklik suhe. Põhjamaade vastureformatsiooni uurides – selle osatulemus on Tartu jesuiitide ajalugu – hakkas mind huvitama tookordse haridustaseme areng. Uurimise taustaks olid õppereisid Euroopas, mille ülikoolides tookord oli õppekeeleks ladina keel. Minu peateemaks olid taanlaste ja norralaste reisid, aga enda Eesti tausta tõttu hoidsin silma peal ka Baltimaade üliõpilastel. Tegu oli peamiselt materjali kogumisega, mis polnud aga kuigi täielik. Kasutasin seda materjali ainult mõne artikli kirjutamiseks. Mul oli hea meel, kui sedasama teemat asus uurima Arvo Tering. Nii oli asi tõsiselt uurija kätes, kelle käsutusse andsin ka oma kogutud materjalid, jäädes ise huvilise pealtvaataja ja innustaja rolli. Seepärast on mul eriline rõõm hoida käes seda mahukat monograafiat, mille ilmumist mitmed probleemid olid ka aeglustanud.

Olen ise publitseerinud kolm köidet taani ja norra haridushuviliste õppereisidest 1536–1813, koos reisijate matrikliga. Seesugune on koostatud ka Arvo Teringul ja tuleb loota selle ilmumist, sest see võimaldab veelgi rohkem süveneda ja teemat uurida. Nii on võimalusi võrdlemiseks. Kõrvutades paistab minu enda panus isegi natuke pealiskaudsena. Erineva tausta ja laiemate kontaktide tõttu on tulemused üldisemat laadi. Kirjutatud on mu artiklid nagunii ametiülesannete täitmise kõrval. Peamine eesmärk oli anda põhjendatud ülevaade vastastikustest mõjudest tolleaegse Euroopa kultuurilisel ühisturul.

Arvo Tering on aga näinud palju suuremat vaeva, sukeldunud arvukate arhiivide varasalve ja leidnud palju lisa, vahetevahel küll ka ainult nõõpnõelu, aga nendegi pistetel on mõju. Tulemus oleneb suuresti säilinud materjalist. Seda on loomulikult rohkem 18. kui 16. sajandist, mis vajutab teosele oma pitseri. Iseloomustav on ka autori katse kõike põhjalikult analüüsida, leida seletust, kuigi palju jääb oletuste valda.

Sissejuhatuses antakse ülevaade allikatest. Palju materjale on hävinud, näiteks viimases sõjas Oderi-äärse Frankfurdi ülikooli arhiiv. Mõnele oli sellest isegi kasu. Pärast sõda oli Saksamaal mitmeid “doktooreid”, kes väitsid, et nad olid saanud oma kraadi just sellest ülikoolist. Autor nimetab oma eesmärgiks esitada mitmetahuline pilt eesti-, liivi- ja kuramaalaste õpingutest Euroopa ülikoolides alates 1560-ndatest aastatest kuni 1798. aastani, mil kõik välismaal õppivad Venemaa alamad kutsuti kahjuks koju tagasi.

Käsitlus algab soliidset ajastu vaimuelu iseloomustusega ja jätkub Baltimailt pärit üliõpilaste immatrikulatsioonide arvu ja dünaamika, lisaks nende sotsiaalse ja etnilise päritolu kirjeldused. Viimases on arutatud ka eestlaste ja lätlaste võimalusi jõuda ülikoolihariduseni. Autor järeldab, et vaevalt jõudsid 17. sajandil nii kaugele talupoja-päritolu noormehed, kuid Rootsi aja viimased veerandsada aastat löid eeldused selleks, et järgmisel sajandil pietismi rüppe sattunud talupoisid jõudsid tõepoolest kõrghariduseni. Linnadest pääsesid kohalikku päritolu noormehed ülikooli alles 18. sajandi keskpaiku (lk. 108). On toodud üksikuid näiteid ja viidatud võimalikele isikutele. Autor arvab, et 17. sajandil võis olla eesti soost toapoisid ja teenreid, kes käisid noore mõisahärra teenrina isegi ülikoolilinnas (lk. 97). See kehtib samuti järgneva aja kohta. On ka üks näide: Palmse omaniku pojalt Arend Dietrich von der Pahlenil oli aastail 1723–1727 Halles, Marburgis, Strassbourgis ja Pariisis kaasas eestlasest teener Joosep (lk. 104). Neil teenritel oli pealegi see eelis, et nendega rääkides sai kasutada eesti ja läti keelt, mis muutis sel kombel salakeelteks. Reisialbumites leidub vahel neis keeltes sissekandeid, mõnikord labasusi, teinekord ka tarksõnu.¹

Palju tähelepanu on pühendatud aadlikest

¹ Eestikeelsetest olen kirjutanud ajakirjas Tulimuld 1974–1978. See on ka kasutatud kirjanduse nimistus, sealt aga puuduvad artiklid läti-keelsetest: Einige Stammbucheintragungen aus dem 17. und 18. Jahrhundert in lettischer Sprache (Celi XV, Lund, 1972, lk. 16–24; Weitere Stammbucheintragungen aus dem 17. und 18. Jahrhundert in lettischer Sprache (Celi XVI, Lund, 1977, lk. 35–50); Lettische Eintragungen im Stammbuch des Johann Conrad Arnold (Celi XVII, Lund, 1979, lk. 90–96).

üliõpilastele, kelle osatähtsus oli üsna suur. Ka vaimulike ja kooliõpetajate ning kaupmeeste ja raeliikmete pojad olid arvukalt esindatud, palju tagasihoidlikumalt käsitöölise pojad. Tartu ülikooli puhul märgib autor, et vaid väheste aadlike puhul olid täheldatavad tõsisemad õpingud. Neil lasti immatrikuleerida riigitruuduse näitamiseks (lk. 70, 72). Siin tuleb arvestada fakti, et aadlinoorukid olid tihti saanud koduõpetajate abiga hea eelväljaõppe. Kopenhaageni ülikooli lasid mitmed aadlikud end immatrikuleerida enne reisi algust, vältimaks tookord tavalist depositsiooniriitust, mis tuli läbi teha pärast esimest sissekirjutust ülikooli. Seda mainib autor alles hiljem seoses meelisülikoolide ja kaasmaalaskondade pennalismiga (lk. 300, 442). Peale selle oli aadlike välismaareiside eesmärgiks tihti *tour de cavalier*, mida on käsitletud üsna põgusalt (lk. 477–495). Tuleb ka arvestada, et osa aadlikke lasi end immatrikuleerida akadeemilise jurisdiktsioonikaitse saavutamiseks.

Siin võiks mainida ühte juhuslikku Kopenhaagenis, kus välismaa üliõpilane esitas immatrikuleerimisel depositsiooniriituse vältimiseks tavalise esimese ülikooli testimoniumi asemel oma reisialbumi. Tallinlane Johann Kniper kasutas seda 1638. aastal tõendina oma varasematest õpingutest Uppsalas ja ülikooli senat andis ka vajaliku tunnustuse.²

Reisijad pidid tookordses territoriaalselt killustatud Euroopas tihti ette näitama oma reisipassi. Epideemiatega puhul nõuti eriti Lõuna-Euroopas erilist tervisepassi. Tuleb silmas pida, et neis polnud fotot, ka mitte isikukirjeldust. Nii oli võimalik vahetada identiteeti. Ludvig Holberg laenas Pariisis Itaalia-reisiks aastail 1715–1716 ühe kaasmaalase reisipassi ja reisis Itaalias kui Michel Recco Aachenist. Sel kombel vältis ta ka konfessionaalseid probleeme. Olen leidnud mitmeid sissekirjutusi, mis põhinevad valeandmetel, koos valenime kasutamisega. Mõned esinevad aadlikuna. Niiviisi toimisid mitmed kodanliku taustaga reisijad, eriti Lõuna-Euroopas, kaugel kodumaast. Kaupmeeste pojad, kellel oli piisavalt raha, võisid end näiteks Pariisis nimetada paruniteks. Itaalias pole alati kindel, kas *nobilis Danus* on tõesti aadlisoost. On näiteid, kus reisikirjeldus põhineb fantaasial. Ega vist ka kõik baltimaalased olnud ausad?

Heaks sissejuhatuseks on ülevaade ülikoolieelsetest õpingutest kodumaal ja võõrsil.

Tuuakse näiteid Tartust, kuidas linnakooli piiratud võimaluste kiuste püüti kohalikele noormeestele ülikooli minekuks koolirektoritega isiklike kontaktide abil teed sillutada. Autor oletab, et niisamuti talitasid teiste linnakoolide rektorid. Seesama kehtib minu kogemuste järgi ka Kuressaare kohta.

Välismaistest koolidest pole vaatluse alla võetud katoliiklikud õppeasutused, näiteks Braunsberg (lk. 133). Kuna see teema on minu pärusmaa, siis on kahju, sest sealtkaudu ilmneb huvitavaid seoseid. Braunsberg polnud ju ainuke, mainimisväärt oleks olnud ka Vilniuse paavstlik seminar, kus õppis palju baltimaalasi. Ülikoolide kaardil on ära märgitud Vilniuse ülikool, kuigi see on tekstis peaaegu olematu.

Autor märgib immatrikuleerimist Königsbergi ülikooli kui üleminekut teistesse ülikoolidesse. Aga mindi ka Braunsbergi, see tähendab madalama tasemega õppeasutusse? See kehtib näiteks aadlik Christopher Lode kohta, kes immatrikuleeriti 1607. aastal küll Königsbergis, kuid järgmisel aastal kohtame teda Braunsbergis. Toimus ka liikumine vastassuunas. Pärnu lähedalt pärit Johannes Stribing võeti 1590. aastal vastu Braunsbergi seminari, immatrikuleeriti 1592. aastal Königsbergis ja võeti kaks aastat hiljem Braunsbergis jesuiitide ordu liikmeks. Teistest oleks mainimisväärt Melchior von Fölkersam Kuramaalt, kes oli jesuiitide õpilane Vilniuses ja Braunsbergis, aga õppis ka Königsbergis ja Rostockis. Neid oli ka mujal, näiteks liivimaalane Detlev Tiesenhausen, kes õppis kolm aastat Viini jesuiitide konviktil, misjärel 1576/1577. aastal immatrikuleeriti ta õigusteaduse tudengiks Viini ülikoolis.³

Reisilolude osa on kultuurilooline pärl. Siin analüüsitakse laevareise, võrreldakse neid maismaareisidega, kirjeldatakse mitmesuguseid teekondi ja antakse ülevaade reisikuludest. Kõik on läbi tipitud rikkalike näidete ja võrdlustega. Reisiks oli vaja ingliskannatust – laevasõidu keskmine kiirus oli kaks kuni neli kilomeetrit tunnis (lk. 174). Merereis võis olla hädasohtlik. Meil on vähe aimu, kui paljud välismaale siirdujad või koju tõttajad kaotasid teel oma elu merelainetes. Siiski olid merereisil omad eelised, ennekõike oli see palju odavam. Saksamaa ülikoolilinna jõudmiseks võis kuluda mõlemal viisil kas kuu või koguni paar.

Järgmisena on vaatluse all sihtülikoolid. An-

² V. Helk. Stambogsskikken i det danske monarki indtil 1800. Odense, 2001, lk. 244.

³ V. Helk. Jesuiidid Tartus 1583–1625. Tartu 2003, lk. 257, 260, 263, 269.

takse taustaandmed asutamise ja arengusuundade kohta, võrreldakse immatrikulatsioonide arvu ja hinnatakse nende suurst erinevatel ajajärkudel. Järgneb ülevaade Euroopa olulisematest ülikoolidest 16. sajandi keskpaigast 19. sajandi alguseni. Pearõhk lasub Saksamaa ülikoolidel. Teises tähtsusjärjekorras on Madalmaade ülikoolid. Neist mängib esirolli Leiden. Leheküljel 270 on üks eksitav trükiviga: mitte 1710., vaid 1610. aastatest kuulus see ülikool üliõpilaste arvu poolest Euroopa suurimate hulka. Loodetavasti on autor immatrikulatsioonide puhul arvestanud Leideni omapära: siin kanti üliõpilasi uue õppeaasta algul taas matriklisse; nii esineb mõni nimi korduvalt.

Itaalia ülikoolidest keskendub huvi Padovaale, kus õpiti pikemat aega. Andmed Baltimaade üliõpilaste kohta pärinevad peamiselt germaani rahvuse matriklist. Padovaas võis sissekanne tähendada faktilisi õpinguid, mis on aga tihti küsitav Siena matrikli andmete puhul. Need rahvad olid huvitatud eriti aadlisooist üliõpilastest, kelle nimed nende matriklit ilustasid. Mitmed peatujud teel Rooma või tagasiteel on rahvuse palvel kirjutanud oma nime ja jätkanud reisi. See kehtib ka Prantsuse ülikoolide germaani rahvuste matriklite kohta, mis on samuti mõnikord ainult külalisraamatud.

Šveitsi ülikoolid on peale Baseli alandatud kõrgkoolideks. Ise nimetavad nad end küll ülikoolideks. Palju oleneb sellest, mida õpiti. Usuteadust õpiti ju peamiselt Saksamaa ülikoolides. Teistes õigus- või arstiteadust, mis ei tarvitsenud olla madalamal tasemel katoliku või kalvinismi aladel paiknevates haridusasutustes – neid oli ju ka Saksamaal. Nii oleks võinud olla ülikoolide paiknemise kaardil koht Genfil, eriti seetõttu, et seal õppis ka baltlasi. Pealegi on ära märgitud Pisa ja Bologna, kuigi seost baltimaalastega just ei ilmne. Puudub muuseas veel Franeker, see on lihtsalt unustatud ülikooli märkivale sümbolile lisada.

Lundi ülikooli kohta on märgitud võimalust, et Skåne taanlased eelistasid õppida pigem Kopenhaagenis kui Lundis (lk. 283). See vastab ka tõele, aga Rootsi katsus ehitada teaduslikku müüri, keelas skånelastel õppida Kopenhaagenis. Sellest püüti üle saada, lastes end enne immatrikuleerida Greifswaldis. Pika-peale õnnestuski rootsistamise sõiduvees seda

keeldu rakendada, ei tunnustatud isegi enam Kopenhaagenis läbi viidud depositsiooniakti, vaid nõuti selle kordamist.

Kõige rohkem räägitakse õpingutest peatükis baltimaalastest üliõpilase staatuses. Siin on eriti palju juttu vahelduvatest meelisülikoolidest. 16. sajandi teisel poolel oli Rostocki-keskne ajastu. 17. sajandi esimest kolmandikku iseloomustab jesuiitide aktiivne tegevus Tartus ja Riias, mis autori arvates jäi sakslaste ülemkihi hulgas edutuks (lk. 299). Selle liiga kategoorilise hinnangu tahaksin ümber sõnastada: “edutu” asemel rõhutada vähest edu. Jesuiitide soosijate ja kasvandike hulgas oli ka kohalikke aadlikke, näiteks viimane katoliiklik piiskop Otto Schenking.

Kolmekümneaastase sõja tõttu oli 1630.–1640. aastatel Königsberg suurima üliõpilaste arvuga Saksa ülikool. Alates 1630-ndate keskpaigast kuni 1650-ndate keskpaigani olid eesti- ja liivimaalaste jaoks üliolulised Leideni ja Franekeri ülikool. Seejärel kasvas kuni sajandi lõpuni Wittenbergi osatähtsus. 18. sajandil oli eesti- ja liivimaalaste eelistatuim ülikool Jena, kuramaalastel aga Königsberg. Selle sajandi kõige külastatuim Saksa kõrgkool oli Halle, mis oli Jena kõrval väga oluline ka eesti- ja liivimaalaste jaoks. Seal õppis ka eesti juurtega üliõpilasi.

Erialavalikute osas püütakse leida ajendeid, viidata silmapaistvate teadlaste inspiratsioonile. Sama kehtib ülikoolivaliku puhul. Oli silmapaistvaid õppejõude, kes olid ülikoolide tõmbejõuks. Seda valgustab lähemalt õppetöös osalemise kirjeldus, mida autoril on õnnestunud illustreerida ülevaadetega loengutekuulajatest, näiteks eriti põhjalikult August Ludwig Schölzeri loengutel Göttingenis 1770–1796. 18. sajandil hakkas üha rohkem taganema ladina keele kasutamine.

Palju tähelepanu on pühendatud väitekirjade kaitsmisele. Puudub aga nende eelkäijate, harjutusdisputatsioonide käsitus. On siiski mainitud, et need koos oratsioonidega olid oluline osa õppetööst (lk. 585), koos ühe näitega Riia gümnaasiumis kaitsitud disputatsioonist 1685. aastal (lk. 113) ja teisega Wittenbergist 1689. aastal (lk. 360). Need on tihti teesid, kirjutatud õppejõu-eesistuja (*præses*) poolt, õpilasel (*respondens*) tuli esitatud väiteid kaitsta. On siiski ka üliõpilaste endi koostatud tekste, mis on siis ära märgitud. Neid leidub väga arvukalt ülikoolide raamatukogudes.⁴ Vähemal määral

⁴ Vt. nt.: V. Helk. *Baltisches Schrifttum in der Lintrup-Sammlung der Kopenhagener Universitätsbibliothek (Reval und die baltischen Länder. Festschrift für Hellmuth Weiss zum 80. Geburtstag, herausgegeben von Jürgen von Hehn und Csaba Janos Kenéz, Marburg-Lahn, 1980, lk. 417–437).*

on teatud tähtpäevade puhul peetud kõnesid (*orationes*).

Järgnevalt on käsitletud teadusliku panuse teisi tahke: osalemist teadusseltsides, ka praktikavõimalusi üliõpilasena. Autoril on õnnestunud Göttingenis elust lahkunud Baltikumi üliõpilaste maise vara inventarimestike kaudu anda väike mulje nende eraraamatukogudest. Ka on ta uurinud, kuidas baltisaksa üliõpilased on kasutanud Göttingeni ülikooli raamatukogu. Samuti kaunite kunstide harrastamist ja tarbimist. Baltisakslased osalesid ka üliõpilasühendustes: natsioonides-kaasmaalaskondades, kuulusid arvukalt vabamüürlaste loozidesse ja üliõpilasordudes. Vabamüürlaste seas mängisid suurt rolli Kuramaa aadlikud.

Sellega seoses on juttu duellidest, kusjuures on mainitud Jenas sel kombel surma saanud tudengeid (lk. 453). Kielis äratas suurt tähelepanu üks duell detsembris 1780, milles taani krahv Magnus Ernst Christian Stolberg hukkus kuramaalase Eichstedti käe läbi. Viimast mainitakse kui unanimestide ordu liiget. Üks sekundantidest oli Johann Ernst Strobel Tallinnast, kes küll relegeeriti, aga sai jätkata õpinguid Jenas ja oli Eestis üle 20 aasta pastor Haapsalus.⁵

Lühidalt on juttu ka armuelust, eriti vallaslastest. Oli üksikuid abiellumisi ja abieluplaane, aga paistab, et ülikoolilinna seisukohast võetuna oli pärapõrgust pärit üliõpilastel vähe võimalusi seisusekohase abikaasa leidmiseks.

Ülikooliõpingutele lisaks võeti võimalust mööda ette pikem silmaringi avardav reis, mida said endale lubada aadlikud ja ka linnaeliiti kuulunud suguvõsade esindajad. Neist saab mulje säilinud reisipäevikute kaudu, lisaks kirjavahetustest. Itaalia puhul märgib autor, et reisi ihaldatud sihtpunktiks oli Rooma, aga kasutati ka võimalust ülikooliõpinguteks, eriti Padovas.

Kuressaare linna juhtkonnas domineeris 17. sajandil perekond Kohl. Mitmed selle liikmed reisisid Itaalias ja õppisid ka Padovas. Peale Friedrich Kohli, kes suri germaani natsiooni raamatukoguhoidjana 1650. aastal (lk. 489), olid seal 1654. aastal Balthasar ja Jacob Kohl. Viimase noorem vend Nicolaus, hiljem Kures-

saare bürgermeister, on nähtavasti külastanud ka Itaaliat. Kui kuninganna Kristiina esindaja Lorenzo Adami tuli 1666. aastal Roomast Saaremaale, elas ta tema juures ja nad vestlesid itaalia keeles.⁶

Eripeatükk on pühendatud ülikooliaegsetele väljaminekutele 18. sajandi teisel poolel. Seda valikut põhjendatakse korraliku allikataustaga. Vaadeldakse mitmesuguseid õpingukuluseid, alates immatrikuleerimis- ja lahkumistunnistuse tasust. Kahe silma vahele on jäänud ülikooli pedelli aastaraha.⁷ Peamised väljaminekud olid korteri üürimiseks ja korrashoiuks, toitlustamiseks, rõivastuseks ja hügieeniks, lisaks tarbekaupadeks ja kirjasaatmiseks ning aja- viitmiseks. Erakorraliste väljaminekute hulka kuuluvad ravikulud, alimendid ja matusekulud. Lõpuks probleemid võlgade ja vekslitega. Seejärel esitatakse väga loogiline küsimus: kas need olid kulutused, kasulik investeering või raha tuulde pildumine? Autor järeldab, et need vanemad, kes saatsid oma poja(d) ülikooli õppima, tegid kindla investeeringu poja tulevikku, sest haritlased teenisid Baltimail väga hästi, igal juhul paremini kui nende ametivennad Saksa aladel (lk. 566). Ta möönab, et vanemate silma alt võõrsile iseseisva elu peibutustega silmitsi sattunud noormeestele jäid nii mõnigi kord koormaks hügelvõlad või ülikoolilinna maha jäänud vallaslaste emadele makstavad alimendid (lk. 650).

Küsimus ei seisne aga mitte ainult rahateenimises. Taanis juhtisid skeptikud tähelepanu reise hädaohtlikkusele, mitte ainult füüsiliselt, vaid ka mentaalselt. Noored võisid sattuda halva mõju alla, mis muutsid nende hingelaadi. Nagunii kohtasid nad Euroopas uusi mõtteid ja hoiakuid, mis tekitasid muret valitseva süsteemi esindajate juures. Näiteks peeti kahjulikuks Prantsuse revolutsiooni ideid.

Üldiselt toodi kaasa uusi muljeid ja inspiratsiooni, mida pärast tagasipöördumist püüti kohandada kohalike oludega ja edasi arendada. See rajas aegamööda teed reformidele. Reisijate pilk oli suunatud ette, nad otsisid värskeamatulevikku, milles oli väärt elada.

Üsna korralik on ülevaade õpingute rahastamise allikatest: vanemate toetustest, stipendiu-

⁵ Vt. viide 2, lk. 168, 273 (samas on informatsiooni, et teoloogiatudeng Nathanael Bahrt Riias mängis ühes Kieli üliõpilaste muusikaringis tšellot); L. Aarma. Põhja-Eesti vaimulike lühielulood 1525–1885, Tallinn, 2007, lk. 260.

⁶ Ostdeutsche Familienkunde, Bd. 11, 34. Jg., 1986–1987, lk. 100, 143.

⁷ V. Helk. Dansk-norske studierejser 1661–1813, I, Odense, 1991, lk. 72–73.

midest ja metseenidest. Vähesel määral oli ka ülikoolilinnas võimalik lisa teenida.

Lõpus arutatakse töövõimalusi kodumaal ja tööleidmist võõrsil. Ülikooli teenistuses olevatele tuleks lisada Kuressaare raeliikme poja Balthasar Boy, kes immatrikuleeriti Königsbergis 1676. aastal ja sai viis aastat hiljem samas gümnaasiumi konrektoriks. Pärast magistrikraadi saavutamist 1685. aastal kutsuti ta 1691. aastal, veidi aega enne oma surma ülikooli luulekunsti professoriks.⁸ Saaremaa juristidest sai Kuressaare bürgermeistri poeg Nicolaus Schaffshausen pärast doktoriks pürgamist 1623. aastal Wittenbergis Sachsen-Lauenburgi hertsogi nõunikuks ja hiljem Lauenburgi kantsleriks.⁹ Juristid ei lasknud end alati matriklisse kanda, kui nad olid välismaal väljaõppe eesmärgil, mida taotlesid kogenud kolleegide juures.

Autor on läbi töötanud ka mitme ülikoolilinna surmameetrikad – väga aeganõudev töö kesiste tulemustega. Epiloogi asemel annab ta ülevaate üliõpilaste koju tagasi kutsumisest 1798. aastal ja järgneva kolme aasta suletusest, millel oli palju negatiivseid mõjusid, aga mis samal ajal kiirendas Tartu ülikooli niigi veninud taasavamist 1802. aastal. See vähendas Saksa-maale minekut vastavalt sellele, kuidas kohaliku ülikooli autoriteet järk-järgult kasvas.

Sisu täiendavad arvukad tabelid (kokku 62), mille põhjal saab üksikasjalikuma mulje käsitletud probleemidest. Kasutatud allikate ja kirjanduse loetelu on imponeeriv, lubab ainult aimata, kui palju aega on kulunud selle materjali leidmiseks ja kasutamiseks. On läbi töötatud mitme ülikooli arhiivid, head lisa leitud eramaterjalidest, näiteks von Campenhauseni perekonnaarhiivist Herderi-Instituudis Marburgis.

Illustratsioonid on asjakohased. Erilist vaatamismõnu pakuvad reisialbumitest pärit värvilised joonistused, mis näitavad tudengite igapäevaelu.

Üldine hinnang uurimusele on kõigiti positiivne – ladusalt kirjutatud, on näha materjalidesse süvenemist ja probleemide mõistmist. Natuke väsitavad on tekstis esitatud rohked statistilised arvutused, eriti protsendid. Kuna tihti on tegemist väikeste arvudega, siis libiseb silm eriti ühekohalistest protsentidest üle, keskenduses suurematele gruppidele.

Eessõna on dateeritud kuupäevaga 1. detsember 2003, nii on see teos olnud kaua teel. Tulemus on eriti imponeeriv, sest autor on suutnud selle edukalt lõpule viia, hoolimata nägemisvõime kustumisest. Ta on olnud sõltuv moodsast tehnikast ja headest abilistest.

Kuigi teose peategelasteks pole kohalikud päriselanikud, on see siiski tähtis nurgakivi meie ala kultuuriloo arengu uurimisele. Lisaks näitab ta tihedat seost Euroopaga, mille tookordselt teaduslikult ühisturult toodi uusi ideid, mis mõjutasid kogu meie ala rahva arengut. Jääb üle ainult õnne soovida, ja mitte ainult autorile, vaid ka Eesti ajalooteadusele, mida on jälle rikastatud ühe põhjapaneva ja edasiviiva uurimusega.

Vello Helk

⁸ V. Helk. Die Stadtschule in Arensburg auf Ösel in dänischer und schwedischer Zeit, Lüneburg, 1989, lk. 35. Andmed Königsbergi karjääri kohta pärinevad Recke-Napiersky leksikonist, pole aga kindel, kas ta jõudis enne surma ametisse astuda.

⁹ Vt. viide 6, lk. 101.